

УДК 77.041.5:78.071.1(477.65)

MYŚLI Z POWODU ELIZAWETGRADZKICH FOTOGRAFII KAROLA SZYMANOWSKIEGO

Elżbieta Jasińska-Jędrasz

У статті йдеться про унікальні фотографії, що висвітлюють сторінки життя видатного польського композитора К. Шимановського на теренах України – Єлисаветграді, маєтку Тимошівка, Києві. Світліни зберігаються в Архіві польських композиторів Бібліотеки Варшавського університету.

Ключові слова: Шимановський К., Коханський П., Івашкевич Я., Нейгауз Г., Фітельберг Г., «Молода Польща», Єлисаветград, Томашівка, Закопане, Архів польських композиторів Бібліотеки Варшавського університету.

The article is dedicated to unique photographs covering the pages of life of an outstanding Polish composer K. Szymanowski on the territory of Ukraine – in Yelisavetgrad, Tymoshivka estate, Kyiv. The photographs are kept in the Polish Composers Archives at the Warsaw University Library.

Keywords: K. Szymanowski, P. Kokhanskyi, Ya. Ivashkevych, H. Neuhaus, G. Fitelberg, *Young Poland*, Yelisavetgrad, Tomashivka, Zakopane, the Polish Composers Archives of the Warsaw University Library.

W rozlicznych opracowaniach dotyczących życia i twórczości Karola Szymanowskiego dużo miejsca poświęca się Tymoszwówe, miejscu w którym kompozytor przyszedł na świat i w którym spędził swoje dzieciństwo i młodość. Sporo mówi się również o jego podróży do Włoch i związanej z tym miejscem fascynacją kultury antycznej, o pobycie w Warszawie w wyzwolonej Polsce, gdzie jako rektor Konserwatorium Muzycznego, wbrew różnym przeszkodom, próbował podnieść na wysoki poziom nauczanie muzyki oraz ogólnie rozumianą kulturę muzyczną w społeczeństwie (służyły temu jego liczne wypowiedzi o muzyce na łamach prasy) – w końcu o jego życiu w ukochanej «Atnie» w Zakopanem, wśród artystycznej Bohemy zbratanej z ludem Podhala, okresie szczęśliwym i płodnym mimo rozwijającej się już w tym czasie choroby.

W porównaniu z tymi dobrze opisanymi etapami życiowej wędrówki Szymanowskiego, epizod elizawetgradski może wydawać się nam nieco zapoznany. Krótkie wzmianki życiorysowe o nauce w Elizawetgradzie i latach spędzonym tam w czasie rewolucji bolszewickiej, czy bardzo ciekawe, ale pisane pod swoim kątem wspomnienia Jarosława

Iwaszkiewicza (książka *Spotkania z Szymanowskim*) [4] dają nam zaledwie mglisty obraz tamtych dni. Więcej informacji znajdziemy w pracy zbiorowej «*Losy Polaków Ziemi Kirowogradzkiej*», gdzie dwa rozdziały autorstwa Aleksandra Polaczoka i Dymitra Polaczoka poświęcone zostały temu zagadnieniu [1; 2]. Oczywiście mamy też do dyspozycji listy, z których pośród wielu szczegółów możemy wyłowić to, co rzeczywiście istotne i na ich podstawie wyrobić sobie wyobrażenie faktycznego stanu rzeczy. Jednak dopiero wielka monografia Teresy Chylińskiej porządkując ten etap życia kompozytora rzuca nań jasny snop światła, ukazawszy go na bogatym tle ówczesnych wydarzeń historycznych [5; 6].

Porzucając inne wątki z biografii kompozytora cofnijmy się teraz do początków ubiegłego stulecia i spróbujmy zogniskować swoją uwagę na miasteczku Elizawetgrad i na tym, jaką rolę odegrało ono w życiu tego wybitnego i wielce zasłużonego dla kultury polskiej kompozytora. Mamy rok 1900, początek XX wieku. Karol Szymanowski jako eksternista zdaje właśnie egzamin, kończąc naukę w elizawetgradskim gimnazjum. Zachowało się świadectwo szkolne, z bardzo ładną foto-

APXIBH

grafią młodego Karola ¹. Jest to czas, kiedy Szymanowscy mają jeszcze swoje gniazdo rodzinne w Tymoszwówce, a tylko na zimę przyjeżdżają do miasta, gdzie w roku 1898 zakupili dwa domy przy ul. Bezpowskiej – jeden okazały zajmowany był przez rodzinę Szymanowskich, drugi mniejszy, najczęściej wynajmowano.

W Elizawetgradzie kształciły się wszystkie dzieci Szymanowskich dopełniając swą wiedzę poprzez podróże po świecie. Była tam szkoła ogólnokształcąca tzw. Gimnazjum Realne, a obok niej szkoła muzyczna prowadzona przez wujka Karola Szymanowskiego – Gustawa Neuhausa. Jego dzieci, Tala i Harry, oboje uzdolnieni pianistycznie, spędzali z Karolem sporo czasu, wspólnie muzykując i bawiąc się. Przyjaźń z kuzynem Harrym przetrwała wiele lat. Do Elizawetgradu zawijały czasami trupy operowe, toteż życie kulturalne w miasteczku nie było całkiem ubogie. To właśnie w Elizawetgradzie po raz pierwszy w życiu zobaczył Szymanowski przedstawienie operowe. Była nim «Rusałka» Dargomyżskiego.

Jerzy Waldorff w opowiadaniu «Serce w płomieniach» przytacza dokument, jakim jest autobiografia kompozytora, w którym pisze on: «Urodziłem się na Ukrainie i z małymi wyjątkami spędziłem tam pierwsze 18 lat. Przez ten czas przeszedłem kurs gimnazjalny i studiowałem fortepian, i trochę teorii, i harmonii pod kierunkiem mego ojca, później Gustawa Neuhausa – doskonałego muzyka» [10, s. 17].

To właśnie w Elizawetgradzie Szymanowski skomponował swoje pierwsze *Pre-ludia* i *Pieśni do słów Tetmajera*, a życie rodzinne i towarzyskie toczyło się początkowo w salonie elizawetgradskim podobnie jak tymoszwowieckim.

Mijały lata. Karol Szymanowski ukończył Konserwatorium Muzyczne w Warszawie, zawiązała się grupa kompozytorów «Młodej Polski», która miała swój pierwszy koncert 6 lutego 1906 r. W Filharmonii Warszawskiej, powstały nowe kompozycje (*Wariacje b-moll i h-moll*, *Uwertura koncertowa*). Krótko przedtem, jesienią 1905 r. zmarł ojciec kompozytora Stanisław, który został pochowany na cmentarzu katolickim w Elizawetgradzie.

Z początkiem roku 1908 Szymanowski jedzie pierwszy raz do Włoch. Rozpoczynają się podróże po Europie (ponownie Włochy a przy okazji Afryka, potem Wiedeń, następnie Paryż i Londyn). Odwiedzając Elizawetgrad, zrobił z krewnymi zdjęcie «na pamięć». W ostatniej chwili przed wybuchem I wojny światowej powraca do Tymoszwówki (ma już w tece kompozytorskiej *II Symfonię* i *II Sonatę fortepianową*).

Mimo wojny życie muzyczne w Rosji toczyło się bez większych zakłóceń. Szymanowski wyjeżdżał do Moskwy i Piotrogradu. Z Pawłem Kochańskim do Kijowa, gdzie urządzali wspólne koncerty. Wyjeżdżał też do Odessy na odpoczynek. O tym okresie tak pisze Teresa Chylińska: «Początkowo na Ukrainę dochodziły zaledwie echa toczonej wojny. Przychodziły transporty rannych, panie organizowały ochotniczą służbę sanitarną, ale na tym właściwie koniec. Chora noga zwolniła Karola od obowiązku służby wojskowej. Dawnym trybem lato spędzają Szymanowscy w Tymoszwówce, na sezon zimowy przenosząc się do Kijowa. W Petersburgu jest Paweł Kochański (od niedawna prof. klasy skrzypiec w tamtejszym konserwatorium) z żoną Zosią, Jest tam także Ficio <...> Odcięty od wszystkiego przez działania wojenne marzy o błękitno-złotej Italii. Wspomina wyśniony świat <...> Lektura i kompozycja wypełniają mu prawie cały czas. Czyta o sztuce greckiej, kulturze i geografii świata arabskiego (to echo podróży do Afryki), robi notatki, zapisuje uwagi.

Powstają utwory: *I Koncert skrzypcowy*, *III Symfonia*, *Mity*, *Metopy*, *Maski*, *I Kwartet smyczkowy i inne*» [7, s. 44].

Epokę tę rozgranicza na dwa okresy rok 1917, kiedy to Szymanowscy, na skutek rewolucji bolszewickiej, zmuszeni byli opuścić Tymoszwówkę – na zawsze. Zofia Szymanowska w książeczce «Opowieść o naszym domu» wspomina: «Nadszedł rok 1917. A wraz z nim przyszło lato – to ostatek <...> i wiedzieliśmy wszyscy – że dni domu są policzone – i ze nieuchronnie musi przyjść rozstanie <...> Uchodzą zeń [tj. Z domu. – E. J.-J.] po cichu nocami wywożone do miasta stare pamiątki i druki <...> Po raz ostatni otwarto nam bramę. Ostatni raz przed gankiem zaturkotały koła <...>» [8, s. 113].

ELŻBIETA JASIŃSKA-JĘDROSZ. MYŚLI Z POWODU ELIZAWETGRADZKICH FOTOGRAFII KAROLA SZYMANOWSKIEGO

Następuje trudny i pełen napięć czas spędzony w Elizawetgradzie. Jest to czas, kiedy z kompozytora przedieżga się Szymanowski w pisarza. Pisze powieść «*Efebos*» (zainteresowanie pisarstwem pojawiło się u Szymanowskiego jeszcze przed rewolucją). Oprócz powieści powstają także opowiadania o charakterze filozoficznym i wiersze.

Tak więc lata 1917 upływają Szymanowskiemu w tym mieście, przez które przetaczają się wojska Armii Czerwonej i Białej. Elizawetgrad przechodzi z rąk do rąk. Miary nieszczęść dopełniają lokalne bandy, grabiąc i zabijając miejscową ludność. Wydarzenia te odbijają się szerokim echem w listach kompozytora do bliskich mu osób. Rysuje się w nich niepokój i troska o życie Kochańskich, Iwańskich, rosyjskiej rodziny Dawydowów, czy brata Feliksa.

Jednak w chwilach większej stabilizacji życia bierze górę. Odbывают się koncerty, w tym cztery koncerty z muzyką Szymanowskiego (pierwszy 12 stycznia 1918 w sali obrad Sądu Okręgowego, ostatni 29 czerwca 1918). Szymanowski chciał wyjechać z Elizawetgradu, ale pomysł ten był trudny do realizacji. Nie chciał bowiem opuścić matki i siostry, o których los się obawiał.

W sierpniu 1918 roku odwiedza Szymanowskiego Jarosław Iwaszkiewicz. Kompozytor robi sobie nadzieję na artystyczną współpracę, bowiem rysuje mu się już w głowie plan napisania «sycylijskiego dramatu» o pierwotnym tytule «*Pasterz*», zrealizowany później jako opera «*Król Roger*». Zasypuje kuzyna refleksjami z przeczytanych lektur, wciąga go w świat własnych koncepcji filozoficzno-religijnych, kreśli w wyobraźni szkic scenariusza swojej nowej opery.

Ale wizyta Iwaszkiewicza trwa krótko. Iwaszkiewicz wspomina, że kiedy odwiedził Karola, ten rzadko wychodził ze swego pokoju, a na stołach leżały wszędzie porozkładane książki. Tylko czasem udawało się go wyciągnąć do ogrodu lub na krotki spacer. Jego ulubionym lekturami były m. in. «*Narodziny tragedii*» Nietschego, «*Rozmowy z Eckermannem*» Goethego, «*Uroda życia*» Żeromskiego. Czytywał także literaturę klasyczną. Jego wielkim mistrzem w tej dziedzinie był znany filolog klasyczny Tadeusz Zieliński. Podczas

tej wizyty Szymanowski pokazał Iwaszkiewiczowi szkice do «*Demeter*» i «*Agawe*». Ten zaś w pociągu, w drodze do Odessy, w małym kalendarzyku z 1915 zapisał strofy do ostatniej kompozycji napisanej przez Szymanowskiego na Ukrainie, a mianowicie do «*Pieśni muezina szalonego*».

8 lutego wojska Bolszewicy pod wodzą Murawiowa zajęły Kijów, rozstrzelując 5 tys. mieszkańców, 6 lutego 1919 wkroczyły do Elizawetgradu. W gazecie «*Izwestia*» 23 marca pojawia się wezwanie do organizacji życia muzycznego w mieście. Wśród nazwisk osób, które miałyby się tym zająć, widnieje nazwisko Karola Szymanowskiego. Powstał Komitet Muzyczny, który miał za zadanie organizowanie koncertów i odczytów: kilku jego członków obecni na elizawetgradzkich zdjęciach z 1919 r. Szymanowski napisał wtedy wykład wprowadzający, zatytułowany «*Kurs historii muzyki*».

Wraz z falą uchodźców przyjechał na Ukrainę Borys Kochno². Poznał on wtedy Karola Szymanowskiego, co odegrało w jego życiu zasadniczą rolę. Jemu to podarował Szymanowski zeszyt zapisany w języku rosyjskim, zawierający jeden z rozdziałów powieści «*Efebos*», zatytułowany «*Uczta*», a wzorowany na dialogach z «*Uczty*» Platona. Dał mu też na pamiątkę swoją fotografię.

Od lutego do września 1919 nie działała poczta, artykuły pierwszej potrzeby były drogie, zarobku nie było, właścicielom rekwirovano domy. Jednym słowem żyło się bardzo ciężko. W jednym z listów Nula Szymanowska prosi Iwaszkiewicza, aby przysłał z Kijowa parę świec, ponieważ salon jest nie doświetlony. Szymanowski nigdy nie opowiadał się za rewolucją. Kiedy we wrześniu 1919 bolszewicy zostali wyparci przez Denikina, opublikował dwa antyrewolucyjne artykuły. Przed wyjściem bolszewików Szymanowskiego na krótko aresztowano.

W październiku 1919 w Elizawetgradzie pozostał tylko Karol z matką i Nulą oraz Zofia z mężem. Wielu artystów muzyków (m. in. Pawełkowie, za którymi bardzo tęsknił) znaleźli schronienie w Kijowie.

11 listopada 1918 roku odradza się Państwo Polskie. Szymanowscy szykują się do wielkiej podróży, której Anna Szymanowska,

APXIBH

jako osoba wiekowa ogromnie się boi. Jednocześnie zdaje sobie sprawę, że pewna epoka skończyła się bezpowrotnie dlatego w swoim testamencie matka Karola Anna z Taubów Szymanowska zawarła taką oto refleksję: «Prawdopodobnie do Tymoszkówki nie wrócimy nigdy <...> Ta karta naszego życia została na zawsze zamknięta»³.

A kompozytor w innym miejscu o ziemi ukraińskiej pisze: «Odczuwałem ją całą duszą, kochałem jej dobroczynny klimat, jej bujność i słodycz»⁴.

Wyjeżdżając z Elizawetgradu, domu Szymanowscy nie sprzedali, choć oczywiście były takie plany. Powierzyli go opiece administratora. Fortepian, meble, część książek oddano pod opiekę zaufanemu służącemu. Srebra zdeponowano w elizawetgradskim banku. Wszystkie te rzeczy przepadły. Pozostał tylko kwit na srebro. Na szczęście udało się wywieźć manuskryptu i dokumenty – o czym pisałam w referacie wygłoszonym w roku 1993, na pierwszym spotkaniu polsko-ukraińskim w Kirovogradzie [3, c. 43].

Szymanowski przybył do Warszawy w Wigilię 1919 roku. «Droga z Elizawetgradu do Warszawy <...> nie była jedynie pokonaniem odległości geograficznej <...> Podróżny zostawiał za sobą realny świat swojej «małej ojczyzny» [5, s. 553].

Przypisy

¹ Wszystkie zdjęcia publikowane są na płycie DVD «Karol Szymanowski» «DUX Recording Producers–2007», wydane przez Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie i Fundację Uniwersytetu Warszawskiego (realizacja – Noyamundi); uprzejmie ofiarowany przez autora tej publikacji Muzeum Kultury Muzycznej w Kirovogradzie. K. Szymanovsky podczas konferencji w 2012 roku.

² Oryginał testamentu znajduje się w Archiwum Kompozytorów Polskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie.

³ W tym czasie poeta-nowicjusz, późniejszy sekretarz S. Diaghilew w Paryżu, autor kilku baletów libretta I. Strawińskiego i S. Prokofiewa.

⁴ Wywiad udzielony K. Shimanovskim Ludwice Ciechanowicz 8 listopada 1933 roku [9, s. 437].

Джерела та література

1. Полячок Д. Композиторська, виконавська та літературна діяльність К. Шимановського у Єлисаветграді в 1917–19 рр. *Долі поляків на Кіровоградщині*. Кіровоград, 2008. С. 149–168.
2. Полячок О. Єлисаветград в житті Кароля Шимановського і його родини (до 1917 року). *Долі поляків на Кіровоградщині*. Кіровоград, 2008. С. 134–148.
3. Ясінська-Єндрощ Е. Спадщина Кароля Шимановського у фондах університетської бібліотеки у Варшаві. *Шимановський і Україна – Szymanowski a Ukraina : Матеріали наукової конференції*. Кіровоград, 1998. С. 39–46.
4. Iwaszkiewicz Ja. Spotkania z Szymanowskim. Kraków, 1976. 108 s.
5. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka. Kraków, 2008. T. 1. 554 s.
6. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka. Kraków, 2008. T. 3. 206 s.
7. Chylińska T. Szymanowski i jego muzyka. Warszawa, 1971. 74 s.
8. Szymanowska Z. Opowieść o naszym domu. Kraków, 1977. 113 s.
9. Szymanowski K. Pisma. Kraków, 1984. T. 1. Pisma muzyczne. 672 s.
10. Waldorff J. Serce w płomieniach. Opowieść o Karolu Szymanowskim. Warszawa, 1980. 217 s.

Referens

1. Polyachok D. Kompozytors'ka, vykonavs'ka ta literaturna diyal'nist' K. Shymanovs'koho u Yelysavethradi v 1917–19 rr. [Composing, performing and literary activities of K. Shymanovsky in Yelisavetgrad in 1917–19]. *Doli polyakiv na Kirovogradshchyni*. Kirovograd, 2008. S. 149–168.
2. Polyachok O. Yelisavetgrad in the life of Karol Shymanovsky and his family (until 1917) [Yelisavetgrad in the life of Karol Shymanovsky and his family (until 1917)]. *The fate of the Poles in Kirovograd region*. Kirovograd, 2008. S. 134–148.
3. Yasin's'ka-Yendrosh E. Spadshchyna Karolya Shymanovs'koho u fondakh universytet-s'koyi biblioteki u Varshavi [Heritage of Karol Shymanovsky in the funds of the university library in Warsaw]. *Shymanovs'kyy i Ukrayina – Szymanowski a Ukraina: Materialy naukovoyi konferentsiyi*. Kirovograd, 1998. S. 39–46.
4. Iwaszkiewicz Ja. Spotkania z Szymanowskim. [Meetings with Szymanowski]. Kraków, 1976. 108 s.
5. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka. [Karol Szymanowski and his epoch]. Kraków, 2008. T. 1. 554 s.

ELŻBIETA JASIŃSKA-JĘDROSZ. MYŚLI Z POWODU ELIZAWETGRADZKICH FOTOGRAFII KAROLA SZYMANOWSKIEGO

6. Chylińska T. Karol Szymanowski i jego epoka [Karol Szymanowski and his epoch]. Kraków, 2008. T. 3. 206 s.
7. Chylińska T. Szymanowski i jego muzyka [Szymanowski and his music]. Warszawa, 1971. 74 s.
8. Szymanowska Z. Opowieść o naszym domu [The story of our home]. Kraków, 1977. 113 s.
9. Szymanowski K. Pisma [Writings]. Kraków, 1984. T. 1. Pisma muzyczne. 672 s.
10. Waldorff J. Serce w płomieniach. Opowieść o Karolu Szymanowskim [Heart in flames. The story of Karol Szymanowski]. Warszawa, 1980. 217 s.

РЕЗЮМЕ

У численних дослідженнях, присвячених життю і творчості Кароля Шимановського, багато уваги приділено селу Тимошівка на Єлисаветградщині – місцю, де композитор народився і де минули його дитинство та юність. Проте й нині цей період перших двох десятиліть ХХ ст., пов'язаний з українськими теренами, видається маловідомим. Деяку інформацію знаходимо в спогадах Ярослава Івашкевича («Зустрічі з Шимановським»), статтях Олександра й Дмитра Полячків (музикантів і дослідників з м. Кропивницького) та чи не найбільше – у монографії відомої польської дослідниці Терези Хилінської, де досить систематизовано події того часу.

У цій справі ваговою складовою стають фотографії Кароля Шимановського з Єлисаветграда із зібрання Архіву польських композиторів Бібліотеки Варшавського університету. На них бачимо обличчя молодого Кароля-гімназиста, портрет батька композитора, музичний салон єлисаветградського будинку Шимановських (1902), групове фото всієї родини та ін.

Ідилію родинного життя та творчі задуми молодого композитора, який тільки-но почав розкривати свій самобутній талант, обірвали буремні події Першої світової війни та більшовицької революції, ідеї якої і для членів родини, і для самого Каролем не були прийнятими. Останні єлисаветградські світліни із сімейного альбому відносяться до 1919 року. З лютого по вересень 1919 року не працювала пошта, предмети першої необхідності були дуже дорогими, заробітків не було, у власників реквізували будинки. Багато музикантів покинули місто й знайшли притулок у Києві. Шимановські теж залишили Єлисаветград і напередодні римо-католицького Різдва 1919 року дісталися Варшави. Свої два будинки й домашній скарб полишили. На щастя, вдалося вивезти рукописи та документи. Так, подолання географічної відстані стало прощанням з «малою батьківщиною» – Єлисаветградом – назавжди.

SUMMARY

In numerous studies devoted to Karol Szymanowski life and work, much attention is paid to the village of Tymoshivka near the city of Yelisavetgrad, the place where the composer was born, and where he has spent childhood and adolescence. However, this period of the first two decades of the XX century, connected with Ukrainian territories, seems to be little known. One can find some information in Yaroslav Ivashkevych memoirs (the book *Meetings with Szymanowski*), articles by Oleksandr and Dmytro Poliachky (musicians and researchers from the city of Kropyvnytskyi) and perhaps not the most in the monograph of the famous Polish researcher Theresa Khilinska, where the events of that time are well-systematized.

Karol Szymanowski photographs from Yelisavetgrad from the collection of the Polish Composers Archives of the Library of Warsaw University have become an important part in this case. On them we see the face of a young Karol-high school student, the composer's father portrait, a musical salon of the Szymanowski Yelisavetgrad House (1902), a group photo of the entire family and others.

APXIBH

The idyll of family life and creative ideas of a young composer who has just started to reveal his original talent, are broken with the turbulent events of World War I and the Bolshevik Revolution, which ideas are inadmissible both for family members and Karol himself. The last Yelisavetgrad photos from the family album belong to 1919. From February to September, 1919, the post office has not worked, items of prime necessity are very expensive, there are no earnings, the houses are impressed from the owners. Many musicians have left the city and found refuge in Kyiv. K. Szymanowski family has also left Yelisavetgrad and arrived to Warsaw on the eve of the Roman Catholic Christmas of 1919. They have left their two houses and home treasure. Fortunately, they have managed to take out manuscripts and documents. Thus, the overcoming of the geographical distance has become a farewell with the *homeland* – Yelisavetgrad – forever.

Keywords: K. Szymanowski, P. Kokhanskyi, Ya. Ivashkevych, H. Neuhaus, G. Fitelberg, *Young Poland*, Yelisavetgrad, Tomashivka, Zakopane, the Polish Composers Archives of the Warsaw University Library.